

Jakócs Dániel

HENRIK IBSEN ES LUDWIG FEUERBACH

Ha Ibsen műveivel kapcsolatban az irodalom és a filozófia viszonya, a filozófiának az irodalomban játszott szerepe szóba kerül, akkor rendszerint Kierkegaard filozófiájára szoktak hivatkozni.¹ Az erre a kérdésre vonatkozó vitára most nem akarok részletesen kitérni, csak a következőt szeretném megjegyezni: nem az a lényeges kérdés, hogy Ibsen saját állítása szerint Kierkegaard filozófiáját mennyire ismerte, mikor hány oldalt olvasott tőle, hanem az, hogy Kierkegaard filozófiájának bizonyos és alapvető gondolatai jelen vannak-e az író műveiben és ott mi a funkciójuk. Ha így közelítjük meg a kérdést, akkor Ibsen bizonyos drámáinak vonatkozásában feltétlenül igennel kell válaszolnunk. Másrészt az is teljesen érthető, hogy Ibsen igyekezett visszautasítani azokat a törekvéseket, amelyek a Brand című drámáját egyszerűen Kierkegaard filozófiájára akarták visszavezetni. Ugyanakkor Ibsen ebben az esetben valószínűleg nem pusztán önállóságát akarta védelmezni. Önállóságának hangsúlyozásában annak a ténynek is szerepe lehetett, hogy a Peer Gynt után jelentősen túllépett Kierkegaard filozófiáján. Amint már Dániel Anna utalt rá, Ibsen tanulmányozta Hegel filozófiáját. A hegeli filozófia tanulmányozásának hatását észlelhetjük több korai művében is. Először talán meglepőnek tűnik az a tény, hogy Ibsen eljutott

Feuerbach filozófiájának több alapvető gondolatához. Arra vonatkozóan, hogy Ibsen olvasta-e Feuerbach műveit, nem állnak rendelkezésemre bizonyítékok. Kétségtelen tény, hogy Feuerbach filozófiájának több lényeges és egymással összefüggő tétele van jelen Ibsen több művében. Lehet, hogy Feuerbachtól függetlenül Ibsen maga jutott el ugyanazokhoz a gondolatokhoz, de ezt nem tartom valószínűnek. Ibsen ugyanabban a Németországban élt és alkotott és részben ugyanabban az időben, amikor Feuerbach. Nem valószínű, hogy Ibsen, aki Hegelt ismerte, aki a filozófiai gondolatok iránt különösen érzékeny volt, ne ismerte volna Feuerbachot akkor, amikor annak gondolatai Németország határain messze túljutottak. Hogy korunk irodalomtörténete nem figyelt fel az ibseni életmű és Feuerbach filozófiájának kapcsolatára, az feltehetően azzal magyarázható, hogy Feuerbach ma nem "divatos" filozófus, hogy szerepét hajlamosak vagyunk a marxi filozófia előkészítésére korlátozni és nem vesszük figyelembe, hogy Marxtól függetlenül is hatott az európai kultúra számos kiemelkedő alkotójára Wagnertől Csernisevszkijig.

Az ibseni életmű és Feuerbach filozófiájának kapcsolata nagyobb tanulmányt igényel, és ezért most ezt a kérdést célszerű egyetlen műre, a kétrészes Császár és Galilus című drámára korlátozni. Ebben a műben Feuerbach gondolatai közvetlenül megtalálhatók. Bár nem tartozik a legismertebb drámák közé, mélyen ibseni mű, az egész emberiség, az emberi történelem nagy és tragikus konfliktusait

ragadja meg. Monumentális volta miatt nehéz lenne színre vinni, és ebben a vonatkozásban eltér Ibsen többi művétől. De Ibsen gondolati fejlődése szempontjából épp ez a mű a korábbi fejlődés lezárása és egyben a következő szakasz nyitánya és alapja is, amelyet már a közismert drámák követnek sajátos retrospektív kompozíciójukkal. Nekünk ez a mű még azért is érdekes, mert lényeges sajátosságaiiban sok rokon vonást mutat Madách Az ember tragédiájával. Történelemfelfogásában, saját kora emberi kérdéseinek értelmezésében ez a mű áll valószínűleg a legközelebb Madách művéhez az egész európai irodalomban. E két mű hasonlóságát már Vajda György Mihály kimutatta.²

Az a mód, ahogyan Ibsen 1873 után ábrázolta korának protestáns polgári vallásosságát, ahogyan értelmezte az egyéniség szabad kibontakozását ill. annak korlátait, ahogyan látta és láttatta a vallás és a politikai hatalom összefüggéseit, feltehetően mind szorosan kapcsolódnak Feuerbach leglényegesebb filozófiai gondolataihoz.³ Ezeknek az összefüggéseknek a feltárása, - amint fentebb már irtam -, részletes tanulmányt igényel, és ezért az elemzést csak a már említett műre korlátozom.

A kétrészes mű első részének, Caesar elpártolásának ötödik felvonásában, amikor Julianus indokolja "hitehagyását", kiábrándulását az új világot ígérő kereszténységből, és ezért a kereszténység kritikáját adja, a következőt olvashatjuk: "... Ha szépségsóvár lelkom a hajdani görögség képei és szokásai felő roposott, a ke-

resztény ige letorkolt: "Az egyetlen fontosra törekedj!
Ha érzéki vágyak támadtak bennem, a lemondás fojedelme
nyomban lehütött: "Málj meg itt, hogy élhess anott!"
Amikor a galileus látnok megszerezte a világ kormányát
minden emberi tilos lett ..." ⁴ Az idézetet lehetne foly-
tatni, de a lényeg bizonyítására ennyi is elég. A fenti
mondatokban szinte lehetetlen nem látni a feuerbachi fi-
lozófia egyik alapvető gondolatának költői megfogalmazá-
sát. A kereszténység lényege című művében L. Feuerbach
a következőket írja: "Isten azonban az abszolút szubjek-
tivitás, a világtól elfordult, világfeletti, az anyagtól
megszabadított, az emberi nem életétől és ezzel a szexu-
ális különbségtől elkülönített szubjektivitás. - A vi-
lágtól, az anyagtól, az emberi nem életétől való elvá-
lás ennél fogva a kereszténynek a lényegbeli célja." ⁵
Ez a gondolat kissé más megfogalmazásban Feuerbach több
művében megtalálható és logikusan következik filozófiá-
jának egészéből. Az épp most idézett gondolat fényében
érthetőbbé válik, hogy a keresztény vallás képviselői
Ibsen műveiben szinte kivétel nélkül miért rideg és kor-
látolt emberek. Hasonló párhuzamosságot figyelhetünk meg
a klasszikus görög művészet megítélésében is. A korai ke-
reszténység ellenséges magatartása a klasszikus görög mű-
vészet iránt közismert tény, ennek ismeretéhez természe-
tesen nincs szükség a feuerbachi filozófia ismeretére.
De itt nem a pusztán történeti tény ismeretéről van szó.
A szöveg világosan mutatja, hogy Ibsen összefüggésbe hoz-

ta a kereszténység művészetellenes magatartását az emberi nem életétől való elidegenedéssel. Ez pedig már Feuerbach gondolat. "A kereszténység monoteizmus, - írja Feuerbach, - a művészeti és tudományos kultúra egyetlen elvét sem tartalmazza. Csak a politeizmus, az úgynevezett bálványimádás a forrása a művészetnek és tudománynak. A görögök csak azáltal emelkedtek tőkélyre a szobrászművészetben, hogy számukra feltétlenül és magától értetődően az emberi alak volt a legmagasabb rendű alak, az istenség alakja.⁶ /Részünkről liiba lenne elfogadni Feuerbach tételét a kereszténység teljes művészetellenességéről. A korai kereszténység, azaz a korai feudalizmus is létrehozta a maga művészetét, a maga szépségideálját, de most nem erről van szó. Régen meghaladott gondolatokat nem kell cáfolni./

A fent idézett Feuerbach gondolatokat a dráma főhőse mondja el, ami még nem jelenti azt, hogy Ibsen feltétlenül osztotta is ezeket a nézeteket. De annyit már feltétlenül jelent, hogy Ibsen szervesen integrálta művébe Feuerbach bizonyos gondolatait. A dráma egésze, a cselekmény menete azonban azt bizonyítja, hogy Ibsen maga is vallotta ezeket a Feuerbach gondolatokat. A mű eseményeit úgy csoportosította, a kereszténység képviselőit úgy jelenítette meg, hogy az eseményekből és a hősök magatartásából logikusan következzenek a fent idézett alapgondolat: a kereszténység elidegeníti az embert önmagától. Így ez az alapgondolat az ibseni dráma belső

világának összefüggéseiből akkor is következik, ha a főhős ezt külön nem is fogalmazta volna meg.

Itt szeretném megjegyezni, hogy hasonló a helyzet Ibsen egy későbbi, 1881-ben írt drámájában, a Kisértetek ben is. Ebben a művében is kimondatja az író az alap gondolatot az egyik szereplővel: "S nemcsak azok kísértetek bennünket, amiket szüleinktől örököltünk. Mindenféle elavult és halott gondolatok, ócska vakhitek és más offélék is. Nem élőlények, mégis bennünk terpeszkednek, s nem szabadulhatunk meg tőlük ..." ⁷ És a dráma szereplőjének szavai tartalmilag szintén párhuzamba állíthatók Feuerbach következő gondolatával: "Gyakran előfordul, hogy ténylegesen már régen megszabadultunk egy dologtól, egy tanítástól, egy eszmétől, de a fejünkben mégsem vagyunk még szabadok tőle; lényünkben már nem igazság - talán nem is volt az soha -, de még mindig elméleti igazság, vagyis korlátja fejünknek." ⁸ Felettből érdekes az a tény is, hogy ez a gondolat megjelenik Marxnál is, még 1852-ben, szinte Ibsenhez hasonló megfogalmazásban. "Valamennyi holt nemzedék hagyománya - írja Marx - lidéronyomásként nehezedik az élő agyára." ⁹ A közös forrás, ha volt ilyen, Feuerbach lehetett. /Marx esetében természetesen nem szorulunk feltételezésre, tudjuk, hogy ismerte Feuerbachnak azt a művét is, amiből a fenti idézetet vettük./

Mindaz azonban nem jelenti azt, hogy ezek a drámák, vagy Ibsen bármelyik drámája, filozófiai gondolatok puszta illusztrálása, bizonyítása lennének. Feuerbach érte-

kezett az emberi világról, Ibsen egy művészi világot teremtett, amelyben helye van gondolatok mellett sorsdöntő eseményeknek és emberi szenvedélyeknek is éppúgy, mint a reális világban. A feuerbachi filozófia szerepe azonban egyáltalán nem hanyagolható el, mert akkor, amikor Ibsen megteremtette drámájának világát, a feuerbachi filozófia szolgált az alkotás folyamán vezérfonalként, ennek a filozófiának lényeges gondolataiból kiindulva alkotta meg saját művét, azaz ez volt alkotói módszerének filozófiai alapja. Ezekben a drámákban Ibsen úgy teremtette meg művészi világát, hogy hősei gondolataiként közvetlenül is kimondotta a mű filozófiai alapját. Ez ezeknek a drámáknak a sajátossága. Nem minden drámáját így építette fel. Ugy vélem, hogy ez önmagában nem jelent még sem jót, sem rosszat.

A Császár és Galileus c. dráma egésze egyrészt azt az általános kiábrándulást fejezi ki, amely különböző mértékben, de egész Európára jellemző volt a polgári társadalom általános győzelme után, másrészt annak megértését is, hogy a régivel szemben az újnak szükségszerűen győznie kellett. Az utóbbi vonatkozásban Ibsen hűen követi Hegelt, de csak az utóbbi vonatkozásban, mert Hegeltől idegen volt minden pesszimizmus, minden kiábrándulás. Ibsen művében az uralkodó kereszténység, a győztes új társadalom nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. A kereszténység saját hibái miatt átmeneti voroséget szenvedett. Ezután a kereszténységnek sikerült is-

mét rendezni sorait, az elkövetett hibák egy részétől megszabadulnia és ismét győznie. Ibsen azonban a megtisztult kereszténység képviselőit a vareség után és az ismételt győzelem előtt is úgy ábrázolja, hogy azok magatartása minden őszinteségük ellenére csak jobban megerősíti az alapvető kritikai tételt: a kereszténység elidegeníti az embert önmagától. Így az író az új szükségszerű győzelemnek elismerése mellett nem vonta vissza a kereszténység bírálatát. Ebben a vonatkozásban A Császár és Galileus c. dráma teljesen összeeseng Madách nagy művével. A polgári társadalom általános győzelme után bekövetkezett kiábrándulás megfogalmazásához, ábrázolásához nem volt szüksége Ibsennek ebben a történelmi drámában a feuerbachi filozófiára. Amint Feuerbach sem csak a kereszténységet bírálta akkor, amikor annak lényegéből következő elidegenedést kimutatta, úgy Ibsen sem. Valószínűleg ezért is lehetett Ibsen a XX. századi irodalom egyik előfutára.

J o g y m e t e k

- 1 G.V. Plehanov: Irodalom és esztétika. Bp. 1962. pp. 503-504.
Rubinyi Mózes: Ibsen Henrik. Bp., 1919. pp. 86-87.
Dániel Anna: Ibsen. Bp., 1955. pp. 46-47.
E. Beyer: Henrik Ibsen. Oslo, 1978. p. 44.
- 2 Vajda György Mihály: Összefüggések. Bp., Magvető, 1978. p. 121.
- 3 Feuerbachnak a vallás és a politika összefüggéséről kifejtett nézeteit elemzi Livsic, G.H.: Ateizmus L. Feuerbach c. művében. Minszk, 1978.
- 4 Henrik Ibsen Színművei, fordította Hajdú Henrik, Bp., Magyar Helikon, 1966. II. kötet, p. 204.
- 5 Feuerbach: A kereszténység lényege, Bp., Akadémiai Kiadó, 1978. p. 205. /Német eredetiben is megadom az idézett rész utolsó mondatát: "Die Scheidung von der Welt, von der Materie, von dem Gattungsleben ist daher das wesentliche Ziel des Christen." L. Feuerbach: Das Wesen des Christentums, Leipzig, Ph. Reklam, 1904. p. 252.
- 6 Feuerbach: Filozófiai kritikák és alapelvek. Magyar Helikon, 1978. p. 214.
- 7 Henrik Ibsen Színművei, u.o. p. 532.
- 8 Feuerbach: Filozófiai kritikák és alapelvek, u.o. p. 279.
- 9 Marx-Engels-Művei, 8. kötet, Bp., 1962. p. 105.